

arkeologi

Arkeologisk förundersökning

Buskhyttebäcken

Medeltid & Nyare tid

Fornlämningarna Tunaberg 338:1, 343:1, 642 & 643, Ingevallshytta 1:48 m. fl, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

En del av
Landstinget Sörmland

Arkeologiska meddelanden 2013:02

Arkeologisk förundersökning

Buskhyttebäcken

Medeltid & Nyare tid

Fornlämningarna Tunaberg 338:1, 343:1, 642 & 643, Ingevallshytta 1:48 m. fl, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2013

© 2013 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkeologi@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Ingeborg Svensson
Omslagsbild: Södermanlands län. Undersökningsområdets geografiska läge
markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna
kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01672.

Nyköping 2013

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur
Kultur

Beskrivning & resultat 9

Inledning
Objekt 1
Objekt 2
Objekt 3
Objekt 4
Objekt 6
Objekt 7

Sammanfattning 21

Referenser 21

Arkiv

Administrativa uppgifter 22

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sörmlands museum har den 12-13 september samt den 7-9 november år 2012 utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning längs med en del av Buskhyttebäcken. Den aktuella delen av vattendraget ligger inom fastigheten Ingevallshytta 1:48 m. fl, Tunabergs socken, Nyköpings kommun i Södermanlands län (figur 3 & 4).

Den arkeologiska insatsen utfördes med anledning av projektet *Fria vandringsvägar i Buskhyttebäcken*, vilket drivs av Länsstyrelsen i Södermanlands län. Syftet med projektet är att skapa förutsättningar för sötvattenfisk att vandra upp och leka i bäcken. Projektledare för restaureringsarbetet längs med bäcken var Christel Guillet, kommunekolog på Nyköpings kommun. Det praktiska arbetet utfördes av fiskeribiolog Fredrik Nöbelin (Huskvarna Ekologi) och grävmaskinist Inge Lindahl.

Arbetet med att skapa fria vandringsvägar för fiskar kom i varierande grad att ske inom och i anslutning till ett antal fornlämningar som sedan tidigare finns registrerade i anslutning till bäcken. Lämningarna utgörs av ett hyttområde (Tunaberg 343:1), en dammvall (Tunaberg 643), en färdväg (Tunaberg 642) samt en delvis raserad stenvalvsbro (Tunaberg 338:1). I FMIS är de två sistnämnda lämningarna bedömda som en övrig kulturhistorisk lämning respektive ett bevakningsobjekt, men länsstyrelsen har i det här fallet valt att hantera även dem som fasta fornlämningar.

I det arkeologiska uppdraget ingår även att utforma en informationsskylt och att ge förslag på en lämplig placering. Skylten kommer att utformas och produceras under februari/mars, för att därefter sättas upp på en plats som sågs ut i samband med den arkeologiska insatsen.

Produktion och framställning av informationsskylten kommer att genomföras av personal från kulturmiljöenheten i samverkan med kommunikationseenheten vid Sörmlands museum.

Buskhyttebäcken är belägen norr och nordväst om Buskhyttan, ett samhälle som ligger cirka en mil sydväst om Nyköping. Schaktningsövervakningen genomfördes i anslutning till sex utpekade objekt, vilka är belägna längs med den del av bäcken som går förbi Buskhyttans gård (se figur 4).

Beslut i ärendet är fattat av Länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m. m (1st dnr. 431-03385-2012). Kostnadsansvarig var Länsstyrelsen i Södermanlands län.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Ingeborg Svensson, arkeolog på Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att kontrollera i vilken utsträckning fornlämningarna kom att beröras av arbetsföretaget samt att dokumentera och bedöma lämningarnas innehåll samt vetenskapliga värde inom aktuellt område.

Metod

Samtliga objekt dokumenterades såväl före, som under och efter genomförda åtgärder. Dokumentationen genomfördes i form av textbeskrivningar samt digitala fotografier. Ett av objekten (objekt 3) dokumenterades även på ritfilm i skala 1:20.

Alla åtgärder genomfördes med hjälp av grävmaskin utrustad med skopa och gripklo. De markingrepp som genomfördes övervakades av arkeolog och beskrevs i text (objekt 1 & 4). Likaså övervakades de arbetsmoment som omfattade rivning (objekt 3) iläggning av stenar/stenblock (objekt 1, 2, 4 & 6) samt borttagande av stenar (objekt 7).

I samband med att åtgärderna i anslutning till varje objekt avslutades, återställdes de markskador som uppkommit i samband med arbetet. Till största delen utgjordes de av körspår efter grävmaskinen.

Landskap

Natur

I ett övergripande perspektiv utgör Tunabergshalvön en del av Kolmården, ett stort barrskogsområde på gränsen mellan Södermanland och Östergötland. Terrängen utmärks också av berg och förkastningsbranter samt miljöer med myr- och mossmarker.

De höglänta områdena utgör de första landytorna som framträdde efter inlandsisens tillbakadragande och i den här miljön kan därför mesolitiska boplatser påträffas. Andra lämningar som har sina naturliga förutsättningar i den beskrivna miljön är lämningar efter bergsbruk och träkolframställning. I Tunaberg finns nämligen både järn- och kopparmalm samt kobolt (se under *Kultur*). Höjdskillnaden mellan de skogsklädda Kolmårdsbergen och omgivningarna är stora, vilket gör att bäckarna i landskapet får god fart. I övrigt är miljön i Tunaberg småkuperad med skogsbevuxen morän och uppodlad lermark i sänkor (Gustafsson 2004 & Edberg 1984).

Buskhyttebäcken är ett mindre kustmynnande vattendrag som har sitt utlopp i Marsviken väster om Oxelösund. Bäckens avvattnings- och avrinningsområde utgörs till stora delar av jordbruksmark.

Vattendraget slingrar sig genom landskapet och bildar på sina ställen mindre bäckraviner. I de branta kanterna ned mot själva bäckfåran växer lövträd och buskar och om våren finns här mängder med bland annat vitsippor.

Vattenflödet skiftar kraftigt under året. När det är lågt vatten framträder stenblock och rester av stenkonstruktioner i anslutning till bäcken tydligt. Vi sådana tillfällen kan man på sina ställen korsa vattnet nästan helt torrrskodd. Vid andra tillfällen forsar vattnet fram och döljer de mesta i sin väg (se figur 2).

Vid de inventeringar som genomförts har bland annat gädda och id kunnat konstaterats i de nedre delarna av bäcken. Med de nu genomförda åtgärderna är förhoppningen att arter såsom mört, abborre, id havsöring och flodnejonöga ska kunna gå upp i bäcken och leka och på så vis förbättra mångfalden av sötvattenlevande arter i kustnära områden.

Kultur

Längs med bäcken finns ett flertal spår och lämningar efter vattenanknutna aktiviteter från olika historiska perioder. Här finns till exempel rester efter hyttområden och hyttlämningar i form av slagghvarp (Tunaberg 343: 1, 439:1 & 641) samt i ett fall även en stenskoning (se figur 15) som möjligen kan utgöra resterna efter själva masugnen (FMIS). Andra lämningar som syftat till att reglera och styra vattenkraften till verksamhe-

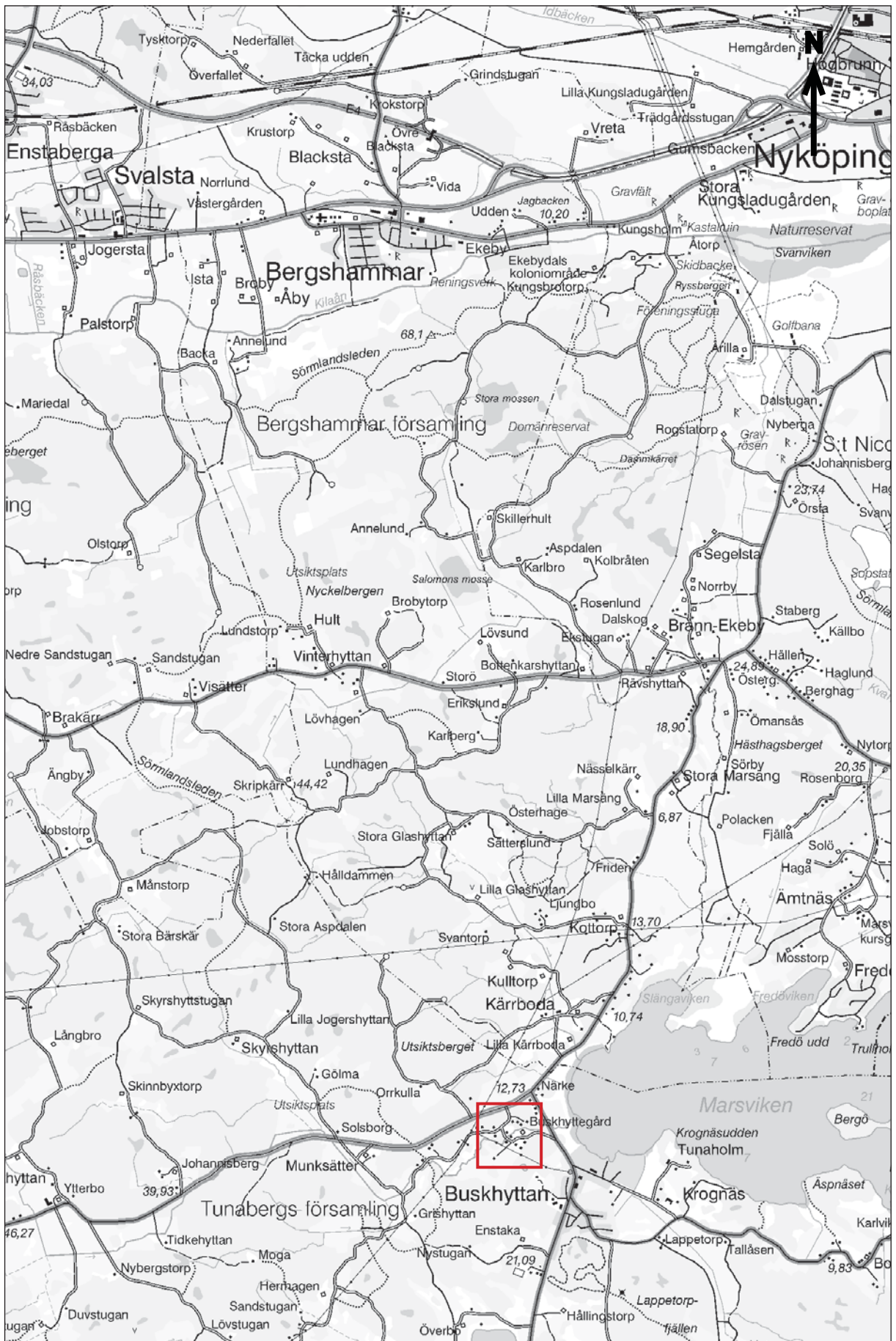
terna utgörs av spår efter dammar och dammvallar (Tunaberg 643 & 343:1). I anslutning till bäcken finns även husgrunder (Tunaberg 640 & 645) samt rester efter vägar och broar (Tunaberg 338:1 & 642). Ett flertal av lämningarna påträffades i samband med att Sörmlands museum genomförde en särskild utredning inom området under våren år 2011 (Gustafsson 2011).

I ett större perspektiv ingår miljön längs med Buskhyttebäcken i ett större område av riksintresse för kulturmiljövården (Tunaberg-Koppartorp, D59). Riksintresset utgör en del av Tuna bergslag och utmärks genom lämningar från länets tidigaste bergshantering i form av bruks- och gruvmiljöer efter kobolt- järn- och kopparhantering. Från Buskhyttans gård, över Koppartorp och ned mot Nävekvärn slingrar sig också en ålderdomlig väg, vilken har haft samma sträckning åtminstone sedan 1600-talet (Sörmlandsbygden 1988, s. 37). Längs med vägen finns ett flertal vägmärken som till exempel Tunaberg 85:1, 207:1 och 361:1, vilka står vid vägsträckningen norr om Buskhyttebäcken och Buskhyttans gård (se figur 4).

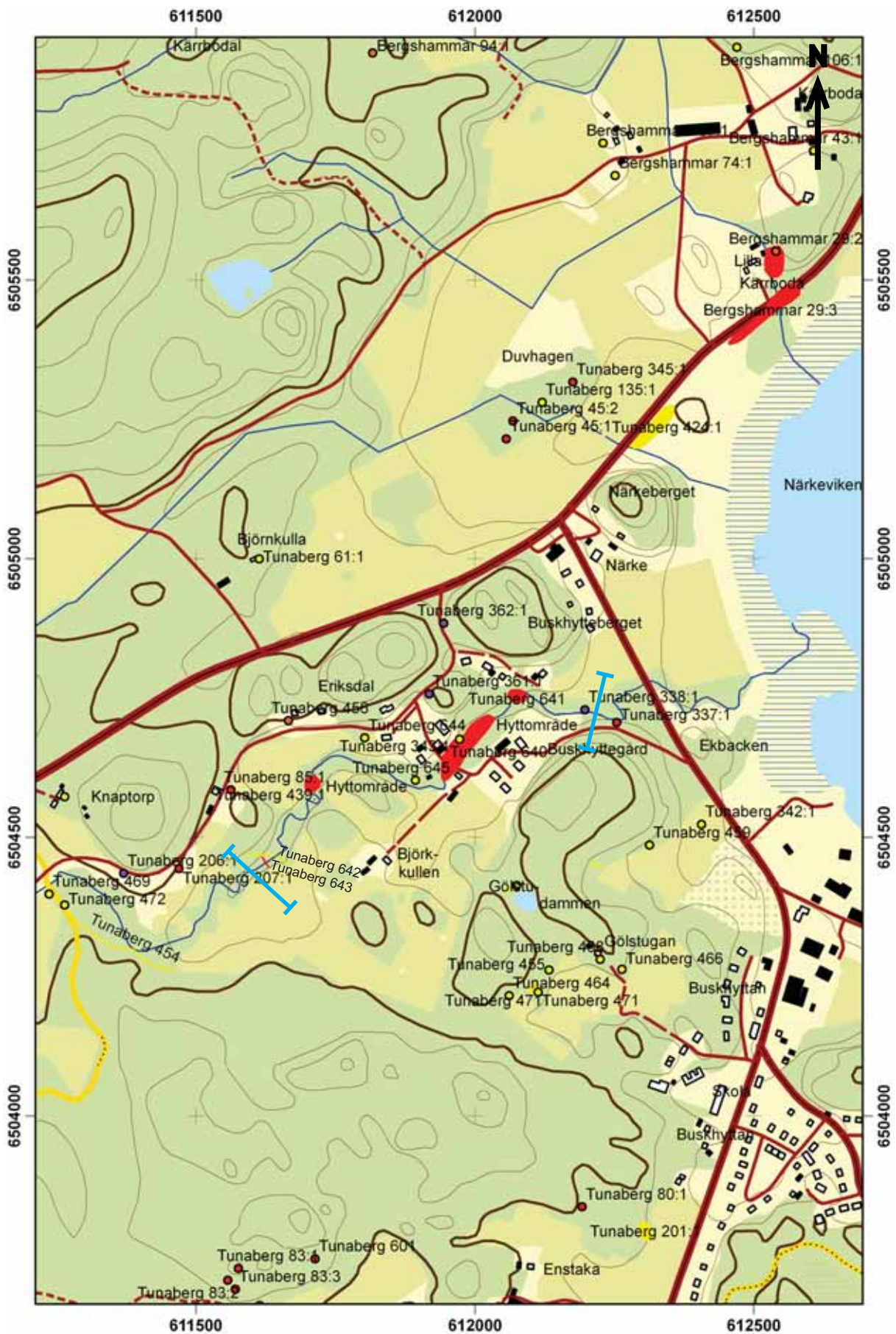
Ortnamn med efterleden *-hytta* har anknytning till bergsbruk och kan ses som ett av flera specifika ortnamn som återfinns i medeltida bergslagsområden. Efterleden syftar ursprungligen på själva *hyttan*, det vill säga smältugnen med omkringliggande anläggningar. Namnleden förekommer åtminstone från 1400-talets

Figur 2. Vattenflödet i bäcken varierar kraftigt under året. Här syns den delvis raserade stenvalvsbron Tunaberg 338:1 vid två skilda tillfällen. Bilden till vänster är tagen i april 2011 och bilden till höger i september 2012. Bilderna är fotograferade från väster. Foto: Patrik Gustafsson och Ingeborg Svensson, Sörmlands museum.

Figur 3. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H SV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Figur 4. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Det aktuella åtgärdsområdet är markerat med två blå linjer. Skala 1:10 000.

första hälft fram till och med 1500-talets mitt och kan åsyfta såväl kopparhyttor som masugnar (Skyllberg 2001, s. 71ff).

Namnet *Buskhyttan* förekommer första gången i det skriftliga källmaterialet år 1494, som en gård under huvudgården Ytterbo (Skyllberg 2001, s. 114 f). Det är dock först vid 1500-talets mitt som Buskhyttan omnämns som en uttalad hytta i Gustav Vasas jordböcker, då som en järnhytta. Det här har tolkats som att det fanns en hytta på platsen under medeltid, men att den lades ned någon gång före år 1494. Därefter togs den åter i bruk under 1500-talet för att sedan omnämnas som en öde järnhytta år 1573 (Skyllberg 2001, s. 77ff). Lämningar i form av både järn- och kopparslag i anslutning till bäcken (Tunaberg 343:1, 439 & 641) visar att det funnits ett par kopparhyttor samt en masugn för järnframställning i omgivningarna till Buskhyttans gård. Längs med samma bäck ligger flera andra kända hyttor i Tunabergsområdet (FMIS) såsom Grishyttan (Tunaberg 203:1), Hackhyttan (Tunaberg 175:1), Frankhyttan (Tunaberg 146:1) och Tidehyttan (Tunaberg 239:1).

I det digitaliserade historiska kartmaterialet som finns tillgängligt över området från 1600-, 1700- och sent 1800-tal framgår att själva platsen för gården Buskhyttan är densamma som idag. Däremot finns inga hyttor, kvarnar eller liknande utmarkerade utmed den nu aktella delen av Buskhyttabäcken (LMS akt C13:24 år 1677, akt C85-82:2 år 1741, & RAK id J112-56-9 år 1897-1901).

Av kartan från år 1677 framgår dock att skogen som resurs då var på upphällning. Här är stora områden markerade som kalhuggna och i beskrivningen går att läsa ”*Skough af gran och tall till nötårften Kohlmåaln denn fordom florerade med skiön timmerskough, ähr af bruken och landtmann uthödd*” (LMS akt C13:24 år 1677).

Beskrivning & resultat

Inledning

I den inför arbetet upprättade *Projektplanen för återskapande av fria Vandringsvägar i Buskhyttabäcken*, pekades sju stycken objekt ut som vandringshinder och olika åtgärdsförslag redovisades för varje objekt. Objekt 5 utgick dock redan i ett tidigt skede och omfattades inte av några åtgärder vid den nu genomförda insatsen. Det mest omfattande åtgärdsförslaget innebar en partiell rivning av en dammvall (objekt 3) inom fornlämning Tunaberg 343:1. I miljön som helhet finns spår från verksamheter som sträcker sig från medeltid och in i nyare tid. De lämningar som omfattades av markrepp samt det fyndmaterial som påträffades härrör dock från nyare tid, det vill säga tidsperioden 1521 - nutid.

En plats för den planerade informationsskylten sågs ut under fältarbetet. Skylten föreslås sättas upp i anslutning till bron, varifrån man har en god överblick över bäcken och den partiellt utrivna dammvallen. Platsen är också bra ur ett tillgänglighetsperspektiv (se figur 20).

Figur 5. Geografisk avfattning över Tunabergs socken år 1677 (LMS akt C13:24). Buskhyttan är markerad med röd pil. Bilden är beskuren.

Objekt 1

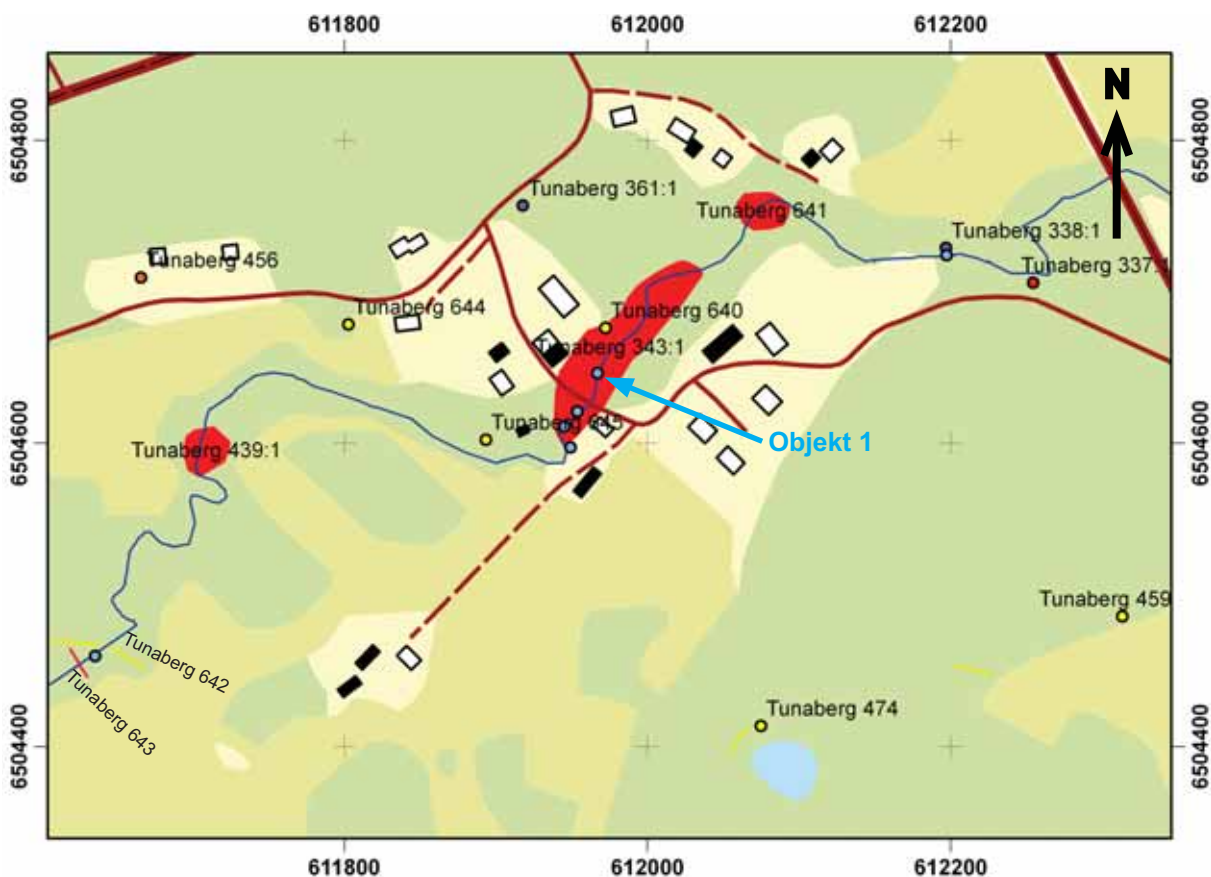
Objektet är beläget inom fornlämning Tunaberg 343:1, strax nedströms befintlig bro (se figur 6). Här är bäcken relativt bred och längs med kanterna finns mer eller mindre uppbyggda stenkantar, vilka avgränsar vattnet mot den näraliggande trädgårdsmarken i nordväst och ett slaggvarp i sydöst. Stenarna är både rundade och kantiga till formen samt delvis övermossade. På södra sidan sluttar marken relativt brant ned mot själva bäckfåran, vilket delvis beror på att slaggvarpet är påbyggt med schaktmassor i form av matjord och tegel (se figur 7-12).

Närmast bron, längs med bäckens nordvästra sida, sträcker sig en drygt en meter hög kallmurad stenskoning (se figur 7 & 8). Stenskoningen följer bäcken uppströms på andra sidan av bron och uppgår sammanlagt till en längd om cirka 30 meter. Möjligen utgör stenskoningen resterna efter en tidigare hytta/masugn, vilken då var belägen nedanför dammen och vattenfallet (FMIS).

Enligt det ursprungliga åtgärdsförslaget skulle ett befintligt stenblock i bäcken flyttas och fallhöjden

skulle fördelas genom tröskling med tillfört stenmaterial. Under fältarbetets gång förändrades dock planerna och stenblocket fick ligga kvar. Vattennivån reglerades istället enbart genom trösklar, vilka byggdes med hjälp av tillfört material i form av grus, rundade stenar och stenblock. Mellan trösklarna lades också enstaka större stenblock (se figur 8). För att se till att konstruktionerna fyllde önskad funktion genomfördes åtgärden vid medel- till högvattenflöde.

För att grävmaskinen skulle kunna köra ned till bäcken, krävdes att en del av slänten schaktades ur. Arbetet innebar att ett cirka 2 x 10 meter stort område banades av i kanten mellan bäcken och slaggvarpet (se figur 9). Under vegetationsskiktet framkom ett lager med matjord och tegel och därefter framkom ett 0,20 meter tjockt lager med sot och slagg. Merparten av slaggen var svart, grusig och kantig till formen, men här fanns även inslag av blå förglasad slagg. I botten av schaktet framkom undergrunden i form av gulgrå lera. Djupet uppgick till cirka 0,30 meter (se figur 10).

Figur 6. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 1 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 7. Objekt 1 innan åtgärden genomfördes. Bron över bäcken syns i bakgrunden. Till höger syns den stenskonig som möjligen utgjort grunden till en masugn. Bilden är tagen från nordnordöst vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 8. Objekt 1 efter åtgärden genomförts. Det stora stenblocket placerades i bäcken som en del av tröskeln. Bron över bäcken syns i bakgrunden. Till höger syns den stenskonig som möjligen utgjort grunden till en masugn. Bilden är tagen från nordöst vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 9. På bilden syns schaktet längs med den sydöstra sidan av bäcken. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 10. I schaktet syntes ett svart sotigt lager med slagg under matjorden. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 11. Vy över objekt 1 innan åtgärden genomfördes. Bilden är tagen från sydväst och vid högvatten. Foto: Patrik Gustafsson 2011, Sörmlands museum.

Figur 12. Vy över objekt 1 efter det att åtgärden genomförts. Bilden är tagen från sydväst och vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

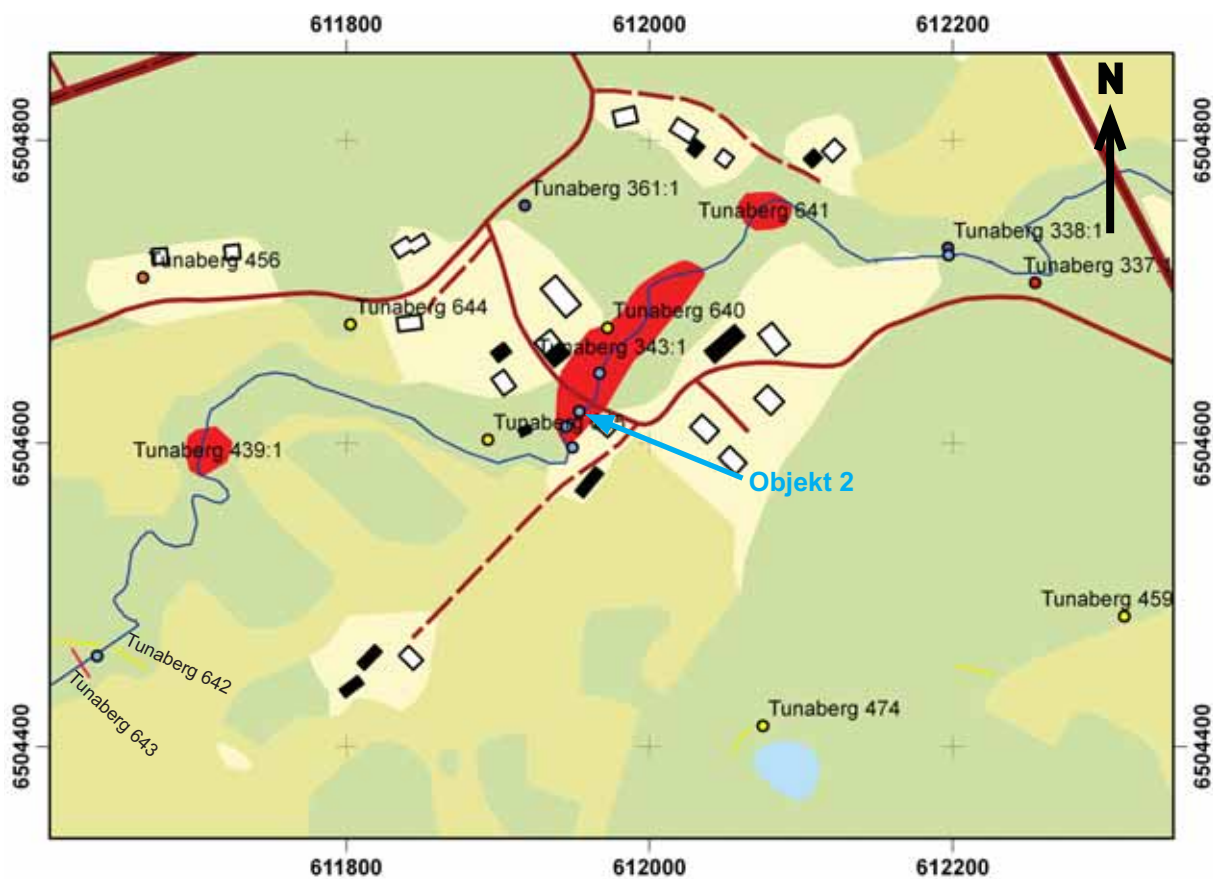
Objekt 2

Objektet är beläget inom fornlämning Tunaberg 343:1, strax nedanför dammvallen uppströms bron (se figur 13). Här vidgar sig bäcken och bildar en cirka nio meter lång vattensamling. I kanterna syns övermossade stenblock, men de bildar inte några synbara konstruktioner. Enstaka större stenblock ligger även i vattensamlingen (se figur 16 & 18).

Sidorna längs med bäcken är branta men planar ut något ned mot själva vattenfåran. Längs med den nordvästra sidan av bäcken sträcker sig en kallmurad stenskoning av tuktade stenar i storlek cirka 0,5-1,5 meter (se figur 15). Stenmuren är drygt en meter hög och löper från brofästet och längs med vattnet i knappt tio meter. Stenskoningen antas höra samman med den tidigare beskrivna stenkonstruktionen inom objekt 1 (FMIS).

Vattennivån reglerades genom trösklar, vilka byggdes upp med hjälp av tillfört material i form av grus, rundade stenar och stenblock. Mellan trösklarna placerades enstaka stenblock, dels för att skapa viloplats

för fiskarna dels för att ge miljön ett mer naturtroget utseende (se figur 17 & 19). För att se till att konstruktionerna fyllde önskad funktion genomfördes åtgärden vid medel- till högvattenflöde.

Figur 13. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 2 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 14. Trösklarna byggdes upp av tillfört stenmaterial i form av rundade stenar, grus och större stenblock. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 15. Längs med den nordvästra sidan av bäcken sträcker sig en kallmurad stenskoning. Stenpartiet fortsätter nordöst om bron. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 16. Objekt 2 innan åtgärden genomfördes. I bakgrunden skymtar dammvallen, objekt 3. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 17. Objekt 2 efter att åtgärden genomförts. I bakgrunden skymtar dammvallen, objekt 3. Bilden är tagen från nordöst och vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 18. Vy över objekt 2 innan åtgärden genomfördes. I bakgrunden skymtar dammvallen, objekt 3. Bilden är tagen från nordöst och vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 19. Vy över objekt 2 efter att åtgärden genomförts. I bakgrunden skymtar dammvallen, objekt 3. Bilden är tagen från nordöst och vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Objekt 3

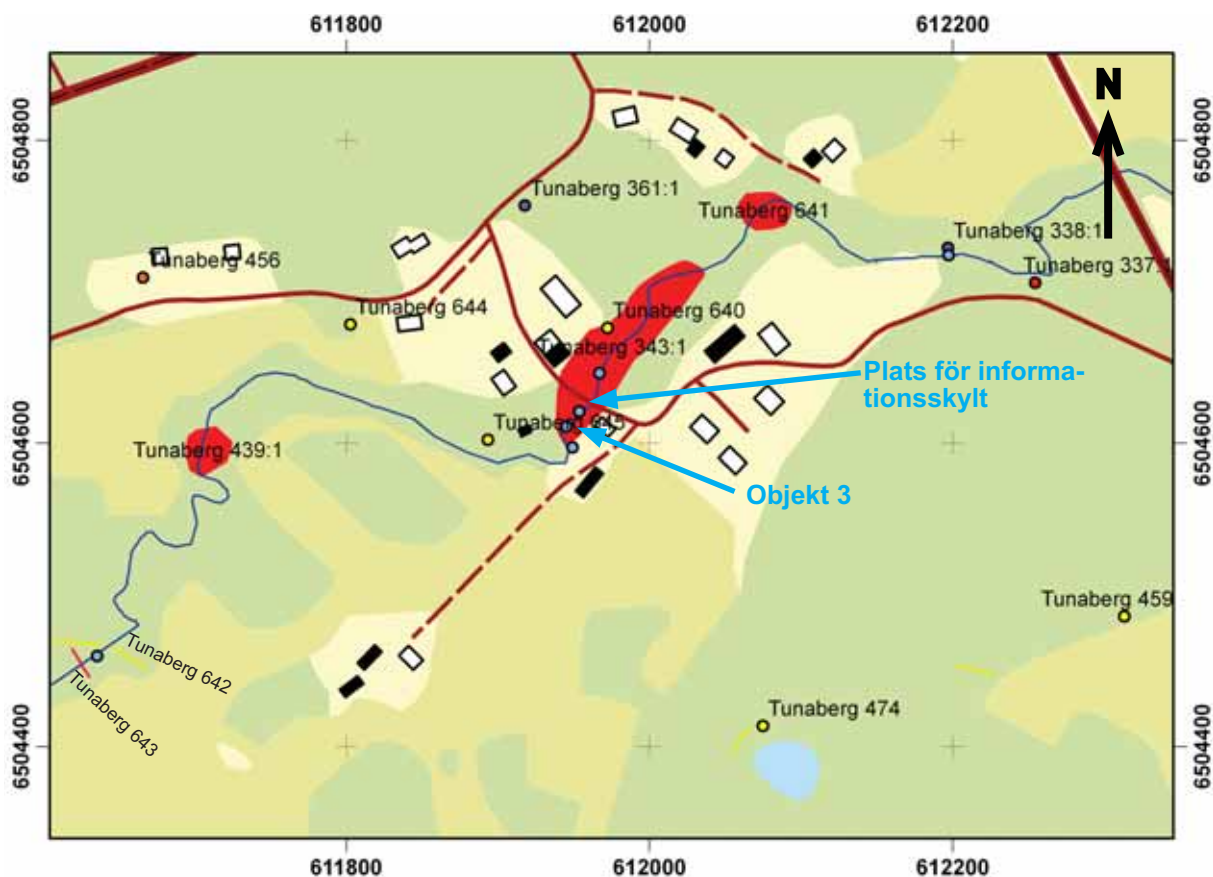
Objektet är beläget inom fornlämning Tunaberg 343:1, cirka tjugo meter sydväst uppströms befintlig bro (se figur 20). Lämningen utgörs av en kallmurad dammvall av rundade och tuktade naturstenar 0,50 - 1,50 meter stora. Stenmuren är drygt tio meter lång, cirka 1,5 meter hög och drygt en meter bred. Muren vilade direkt på berg (se figur 25).

Vissa av stenarna har spår efter smala raka borrhål, vilket talar för att lämningen är av ett relativt modernt datum. Enligt uppgift restaurerades den *gamla hyttedammen* under sent 1800-tal för att förbättra vattenförsörjningen på Buskhyttans gård. Något senare ska den ha sprängts sönder vid en översvämning för att därefter byggas upp igen (Karlsson, 1961, s. 5). Den nuvarande dammvallen borde alltså vara från någon gång runt sekelskiftet 1800/1900.

Mittpartiet av dammvallen revs, medan murdelarna på båda sidor om bäcken sparades (se figur 26). Stenblocken plockades bort ett i taget så att en cirka tre meter bred öppning bildades i stenmuren (se figur 21 & 22). De borttagna stenblocken användes sedan som

stenskonung strax uppströms/ovanför dammvallen, för att styra vattnet mot öppningen och på så sätt minska vattentrycket mot de kvarstående delarna av stenmuren (se figur 23 & 24). För att säkra murens hållfasthet genomfördes den partiella utrivningen av dammvallen när det var lågvatten.

Dammvallen var uppbyggd som en dubbelmur/skalmur, det vill säga den hade ett ytterliv av utvalda större stenar och mellanrummet var fyllt med skrotsten (mindre stenar, grus & sand). I mellanrummet påträffades även en del fynd från *nyare tid* såsom *trasiga buteljer, kakel, tegel* och *glas* och *slagg*. Slaggmaterialet omfattade både mindre bitar av svart/gråsvart slagg samt glasartad blå/blågrå slagg.

Figur 20. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 3 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 21. Stenblocken i dammvallen plockades till en början bort ett i taget. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 22. Mittpartiet av dammvallen revs medan murarna på båda sidor om bäcken sparades. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 23. De borttagna stenblocken användes sedan som stensko- ning strax uppströms den rivna dammvallen. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 24. Fredrik Nöbelin begrundar det utförda arbetet. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 25. Objekt 3 innan åtgärden har genomförts. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

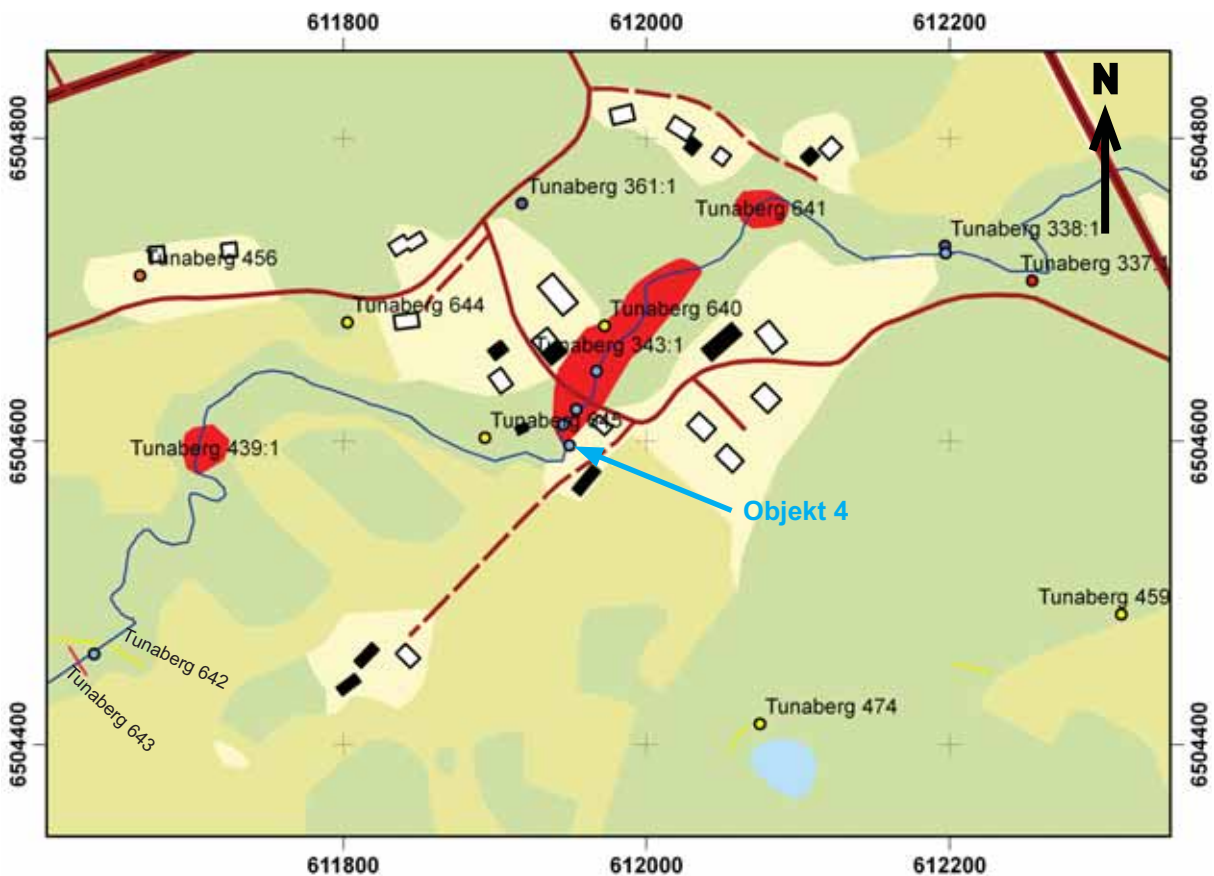
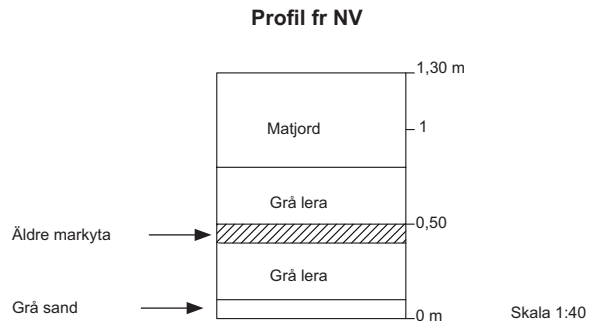
Figur 26. Objekt 3 efter att åtgärden genomförts. Bilden är tagen från nordöst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Objekt 4

Objektet är beläget inom fornlämningen Tunaberg 343:1, och utgörs av en kurva strax uppströms dammvallen (se figur 27). Här slingrar sig bäcken i en kraftig meanderbåge, vilken har orsakat kraftig erosion i strandbrinken och av befintlig tomtmark (se figur 28).

Den al som stod på udden i meanderbågens innerkurva sågades ner och kapades upp i hanterbara längder. Därefter grävdes innerkurvan ur och massorna användes för att bygga upp ytterkurvan och återställa en del av trädgårdsmarken (se figur 30 & 31). Kanterna på båda sidor av bäckfåran släntades och gjordes brantare och mer väldefinierade. Sedan täcktes inner- och ytterkurvan med ett lager stenkross för att slutligen stenskos med större stenblock och rundstenar längst ned mot bäckfåran. Allt stenmaterialet tillfördes utifrån. Slutligen såddes slänterna med gräsfrön och ett antal nya alar planterades på udden i innerkurvan (se figur 32 & 33). Arbetet genomfördes i samband med att dammvallen revs och det var lågvatten.

Vid urgrävningen av innerkurvan kunde det konstateras att det låg ett tjockt lager matjord, troligen påfört, ovanpå det sediment (grå lera) som avsatts av bäcken. Under leran framkom en äldre markyta, vilken syntes som ett 0,10 meter tjockt svartbrunt humöst lager med bevarat organiskt material i form av rötter, grenar och stubbar. Här påträffades en *skosula med klack och klackjärn* samt enstaka bitar *blå masugnsslagg*. De påträffade föremålen är svåra att tidsbestämma närmare än till *nyare tid*. Därefter vidtog grå lera och i botten framkom grå sand. Se sektionsritning nedan.

Figur 27. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 4 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 28. Den kraftigt eroderade ytterkurvan innan åtgärden genomfördes. Bilden är tagen från västnordväst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 29. Ytterkurvan efter det att åtgärden genomförts. Bilden är tagen från västnordväst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 30. Alen som syns på bilden togs bort och innerkurvan grävdes ur. Massorna användes sedan för att bygga upp ytterkurvan. Bilden är tagen från västnordväst Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 31. Ytterkurvan byggdes upp och fylldes ut med jordmassor för att sedan täckas med stenkross och större rundade stenar. Bilden är tagen från västnordväst Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 32. Ytterkurvan inom objekt 4 efter att åtgärden genomförts och gräset har börjat komma upp. Bilden är tagen från västnordväst Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 33. Inner- och ytterkurvan inom objekt 4 efter att åtgärden genomförts. Bilden är tagen från nordnordväst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

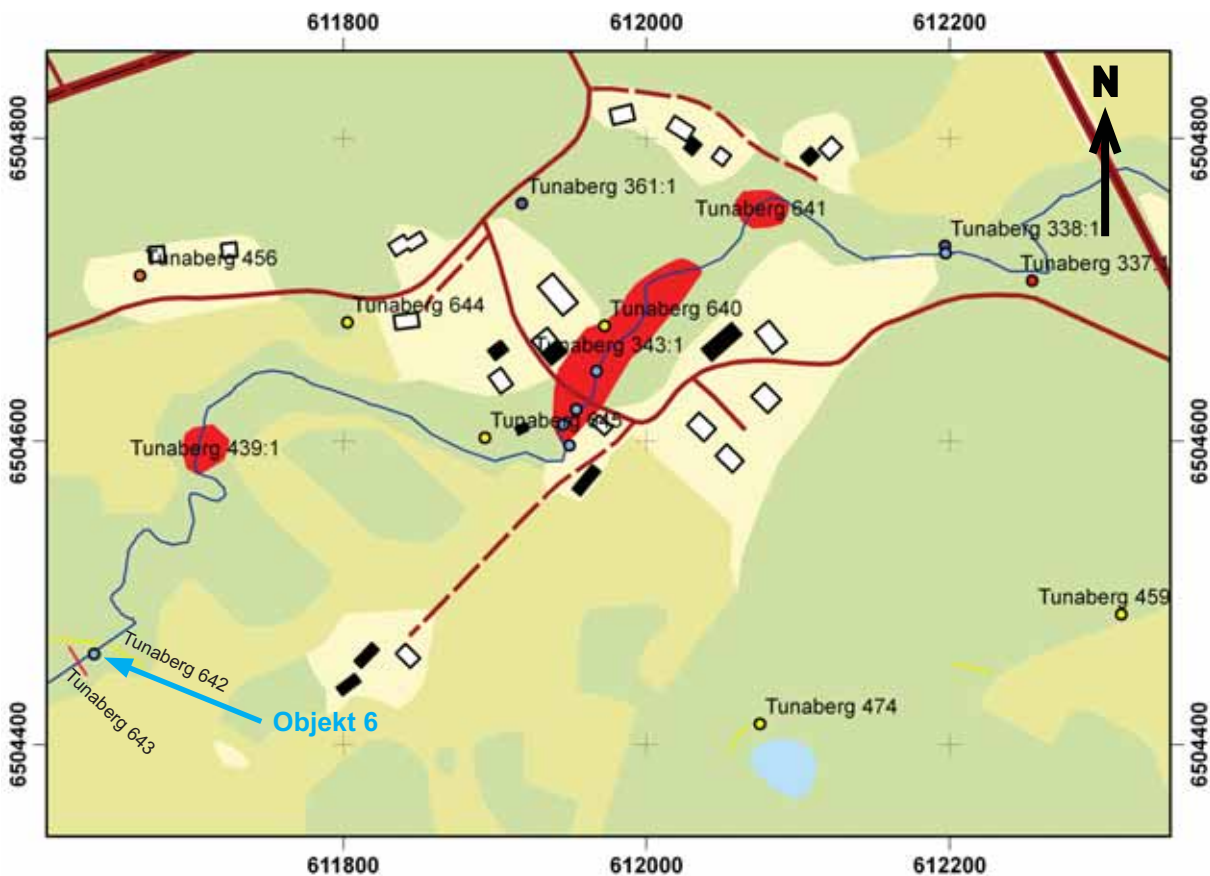
Objekt 6

Objektet utgörs av ett par stenblock och är beläget cirka 700 meter uppströms från fornlämning Tunaberg 343:1 (se figur 34). Stenblocken utgör en del av en raserad dammvall, Tunaberg 643, vilken sträcker sig över bäcken i nordväst-sydöstlig riktning. Idag syns lämningen på båda sidor av bäcken som två enkla stenmurar uppbyggda av natursten i storlek 0,70-1 meter. Dammvallen är drygt en meter bred och en meter hög. Längden på respektive murrest uppgår till runt tio meter (FMIS).

Nedanför dammvallen har det tidigare gått en väg över bäcken. Spåren efter vägen (Tunaberg 642) syns på båda sidor om vattendraget och i kanterna av bäcken syns rester efter stenfundament, troligen efter en bro som gått över vattendraget. Stenmaterialet utgörs både av natursten och huggen sten, i storlek 0,50 meter (FMIS).

Bäcken har här en rak sträckning och kanterna ned mot bäckfåran är inte särskilt branta utan sluttar ganska flackt ned mot vattnet (se figur 37).

Enligt det ursprungliga åtgärdsförslaget skulle de befintliga stenblocken i bäcken flyttas så att en bättre definierad vattenfåra bildades. Under fältarbetets gång förändrades dock planerna och stenblocken fick ligga kvar. Istället fördelades fallhöjden genom att stenmaterial i form av grus, rundade stenar och stenblock lades ut i bäcken i området mellan Tunaberg 642 och 643 (se figur 35-37). För att se till att konstruktionerna fyllde önskad funktion genomfördes åtgärden vid medel- till högvattenflöde.

Figur 34. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 6 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 35. Vid det mindre vattenfallet sträcker sig en sedan tidigare raserad dammvall, Tunaberg 643, över bäcken. Stenblocken fick ligga kvar och istället reglerades vattennivån genom att stenmaterial lades inom vattenytan närmast i bild. Bilden är tagen från nordöst och vid högvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 36. Här syns delar av dammvallen, Tunaberg 643. Objekt 6 är beläget nedanför lämnningen. Bilden är tagen från sydväst och vid lågvatten. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 37. Samma vy som ovan men vid högvatten och efter det att åtgärden genomförts. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

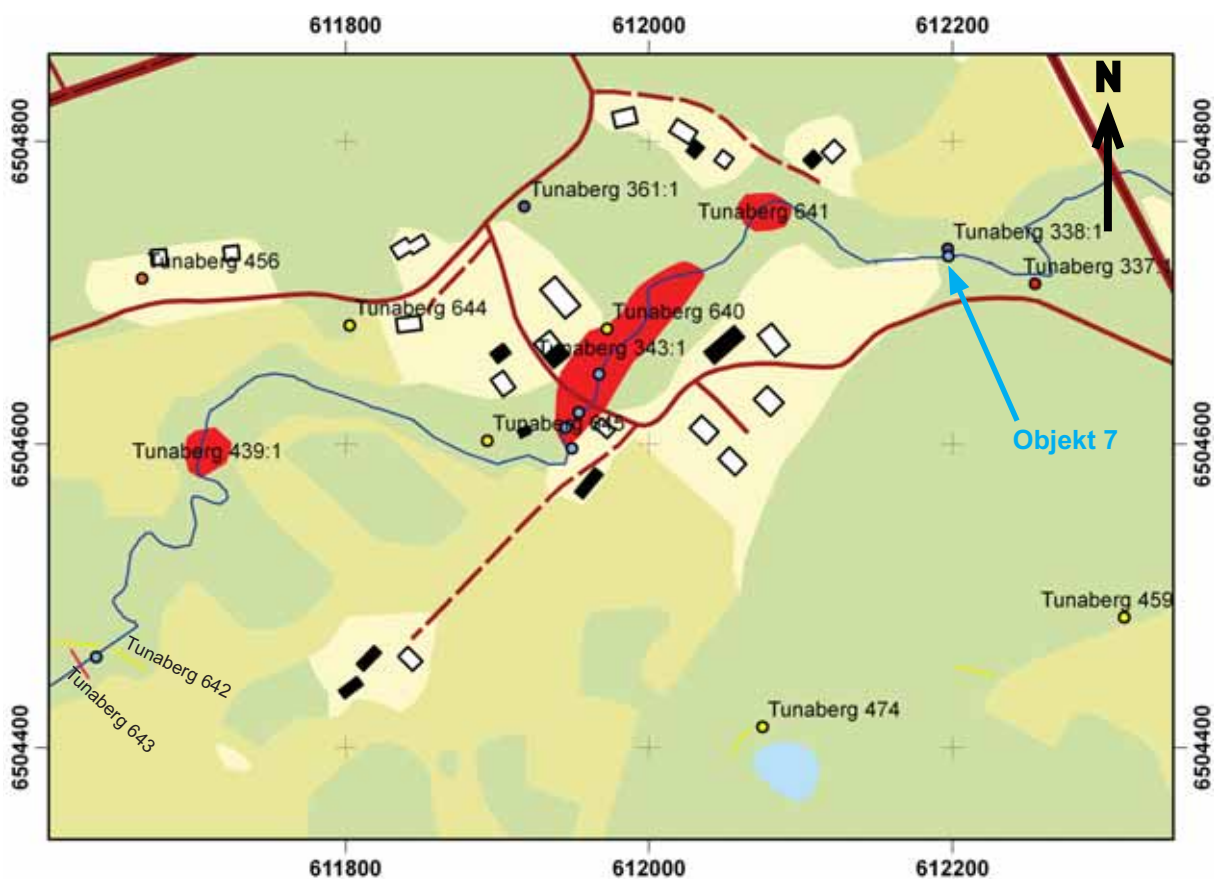
Objekt 7

Objektet utgörs av Tunaberg 338:1, en delvis raserad stenvalvsbro, och är beläget cirka 200 meter nedströms Tunaberg 343:1, nordöst om Buskhyttans gård (se figur 38).

Bron är uppbyggd av kallmurade tuktade stenar i storlek 0,5-1 meter. Valvet är cirka två meter brett och delvis raserat i nordöst och sydväst. Stenar från valvet

och från ett tidigare räcke på bron ligger i bäckfåran. Bron är belagd med brädor som är kraftigt murknade/ genomruttna (se figur 39).

Två stenar som tidigare ingått i konstruktionen och låg i bäcken strax öster om bron, lyftes upp med hjälp av gripklo och lades upp på den norra kanten invid bron (se figur 40).

Figur 38. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (120728). Objekt 7 är markerat med en blå pil. Skala 1:5000.

Figur 39. Objekt 7 innan åtgärden genomförts. Den röda pilen markerar de flyttade stenarna. Bilden är tagen från öster. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Figur 40. Objekt 7 efter att åtgärden genomförts. Den röda pilen markerar de upplagda stenarna. Bilden är tagen från öster. Foto: Ingeborg Svensson 2012, Sörmlands museum.

Sammanfattning

Sörmlands museum har den 12 - 13 september samt den 7 - 9 november år 2012 utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning längs med en del av Buskhyttebäcken. Den aktuella delen av vattendraget ligger inom fastigheten Ingevallshytta 1:48 m. fl, Tunabergs socken, Nyköpings kommun i Södermanlands län.

Den arkeologiska insatsen utfördes med anledning av projektet *Fria vandringsvägar i Buskhyttebäcken*, vilket drivs av Länsstyrelsen i Södermanlands län. Syftet med projektet är att skapa förutsättningar för sötvattensfisk att vandra upp och leka i bäcken. Arbetet med att skapa fria vandringsvägar för fiskar kom i varierande grad att ske inom och i anslutning till ett antal fornlämningar som sedan tidigare finns registrerade i anslutning till vattendraget. Lämningarna utgörs av hyttområde (Tunaberg 343:1), en dammvall (Tunaberg 643), en färdväg (Tunaberg 642) samt en delvis raserad stenvalvsbro (Tunaberg 338:1).

I den inför arbetet upprättade *Projektplanen för återskapande av fria Vandringsvägar i Buskhyttebäcken*, pekades sex stycken objekt ut som vandringshinder och olika åtgärdsförslag redovisades för varje objekt. Det mest omfattande åtgärdsförslaget innebar en partiell rivning av en dammvall (objekt 3) inom fornlämning Tunaberg 343:1. I anslutning till dammvallen genomfördes även markingrepp i samband med uppbyggnadsarbetet av en kraftigt eroderad slänt i anslutning till bäcken (objekt 4). Inom objekten 1, 2 och 6 höjdes vattennivån med hjälp av trösklar, vilka byggdes upp av tillfört material i form av grus, sten och större stenblock. Vid objekt 7 (Tunaberg 338:1) lyftes de stenar som rasat från bron undan från bäckfåran och lades upp i kanten.

Inga ytterligare anläggningar och/eller konstruktioner än de sedan tidigare kända framkom i samband med det arkeologiska arbetet. Vad gäller fynd så ligger en ansenlig mängd föremål från nyare tid i och i anslutning till bäcken i form av järnskrot, flaskor, porslin, hinkar, kast-ruller med mera. Ett resultat av att vattendraget under årens lopp har använts som en form av soptipp. I och i anslutning till bäcken finns också en hel del slagg. Slaggförekomsterna kan knytas till de sedan tidigare kända hyttområden och hyttlämningar som ligger längs med bäcken såsom Tunaberg 343:1, 439:1 & 641.

Referenser

Digitala fastighetskartan (GSD). *Geografiska Sverigedata. Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län*. Lantmäteriet, Gävle.

Edberg, Rune. 1984. *Tunaberg, en förberedande undersökning av sörmländsk bergslag från äldsta tid till 1600-tal*. C-Uppsats, Kulturhistoriska institutionen, Stockholms universitet.

FMIS. *Informationssystemet om fornminnen*, Nyköping kommun, Riksantikvarieämbetet. Datauttag 2012-07-28. <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Gröna kartan. *Topografiska kartan, Nyköping 9H SV*. Skala 1: 50 000. Lantmäteriverket, Gävle 1985.

Gustafsson, Patrik. 2004. *Naturgeografiska förutsättningar I: Vetenskapligt program Södermanlands län. Sörmlands museums Arkeologiska Meddelanden 2004:02*. Red. Lars Norberg. Nyköping.

Gustafsson, Patrik. 2011. *Förenklad rapport rörande särskild utredning längs med Buskhyttebäcken*, Ingevallshytta 1:48 m. fl, Tunaberg socken, Nyköping kommun, Södermanlands län. *Sörmlands museum, Arkivrapport 2011:04*. Nyköping.

Karlsson, Leonard. 1961. *Buskhyttans gård 1867-1897 I: Tunabergsbygden. Tunabergs hembygdsförenings årsskrift 1961*. Nyköping.

Skyllberg, Eva. 2001. *Södermanlands medeltida bergsbruk. En feodal angelägenhet*. Sörmländska handlingar 50. Diss. Stockholms universitet. Nyköping.

Sörmlandsbygden 1988:2. Red. Rolf Ryberg. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok. Femtiosjätte årgången. Nyköping.

Tunaberg-Koppartorp D59, 6503/1563 - Reviderade värdetexter för områden i Södermanlands län som är av riksintresse för kulturminnesvården. Beslut 1996-08-27.

<http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/planfragor/riksintressen/kulturmiljo/Pages/default.aspx?keyword=v%c3%a4rdetexter>

Arkiv

Lantmäteriet, Historiska kartor, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS) (www.lantmateriet.se/)

Akt C13:24. Geografisk avfattning över Tunabergs socken. Upprättad av Anders Andersson år 1677.

Akt C85:82:2. Delning av skog. Tunabergs socken. Upprättad av Mårten Johan Rivell 1741.

Lantmäteriet, Historiska kartor, Rikets allmänna kartverks kartarkiv (RAK) (www.lantmateriet.se/)

Häradsekonomiska kartan Frankhyttan, 1897-1901, Södermanlands län. RAK id: J112-56-9

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:
Arkeologiska meddelanden 2013:02
Södermanlands museums dnr: KN-SLM12-059
Länsstyrelsens dnr: 431-03385-2012
Tid för undersökningen: 20120912-20120913 &
20121107-20121109
Personal: Ingeborg Svensson
Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige
9H 1c Skyrshyttan & 9H1d Fredön. Upprättad av
Rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.
N (x) 6504663 E (y) 611980
Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Inga fynd tillvaratogs i samband med den arkeologiska förundersökningen.